

Nevitt Sanford

Az autoriter személyiség elmélete*

A autoriter személyiség vizsgálata 1943-ban kezdődött el, az antiszemitizmus tanulmányozására biztosított névtelen alapítvány működésével.

A szerző Herbert Conraddal és másokkal együtt (Conrad és Sanford, 1943, 1944; Sanford, Conrad és Frank, 1946; Sanford és Conrad, 1943) John Harding (1941) morális skálájának a felhasználásával tanulmányozta a „háborús erkölcs” néhány, a személyiséggel kapcsolatos tényezőjét. Később a háborúra vonatkozó optimizmussal és pesszimizmussal kapcsolatos saját skáláinkat alkalmaztuk. Összefüggéseket kerestünk a pontszámok, az életrajzi adatok, a személyiség-skálák, a projektív kérdések és a TAT-történetek között. Különösen a szélsőséges pontszámokra fordítottunk nagy figyelmet. Gyakran alkalmaztunk pszichoanalitikus szempontú értékelést. Az antiszemitizmus tanulmányozása jól beleillett ebbe a kutatási profilba.

Úgy véltük, hogy az antiszemitizmus tanulmányozását olyan eszköz konstrukciójával kell kezdenünk, amellyel kutatásunk tárgya mérhető. Ezután összefüggés kereshető a pontszámok és a személyiségi és a szociológiai tényezőkre vonatkozó kérdőív adatai között, hasonló módon, mint ahogyan a fentebb említett vizsgálat során történt. 1944 kora tava-

* *Sanford, N.*: The Theory of the Authoritarian Personality. Contemporary Issues in Social Psychology (ed.: Wrightsman) 1968. Wadsworth Publ. Comp. Inc. Belmont, California. A szerző „The Approach of the Authoritarian Personality” című művéből; „Psychology of Personality”: Six Modern Approaches. (ed.): J. L. McGraw. © Grove Press, New York, 1956. 261–282. old. (A szerző és az eredeti kiadó, Logos Press engedélyével.)

szán a skála publikálásra készen volt, sőt néhány megerősítő adat is rendelkezésünkre állott. A skálát ugyanis egy általános kérdőívvel együtt átadtuk több kiválasztott főiskolai hallgató csoportnak (Levinson és Sanford, 1944). A jelen cikk anyagának a főrésze, valamint a ráfordított gondolati erőfeszítés – többnyire Daniel Levinson munkája – a *The Authoritarian Personality* III. fejezetében található.

Közben, még 1943 végén a szerző összetalálkozott dr. Max Horkheimerrel, a Társadalomkutató Intézet igazgatójával. Az intézet Hitler uralomra jutása után Frankfurtból a Columbia Egyetemre költözött. Ennek az intézetnek a kiadásában jelent meg 1936-ban a híres *Studien über Autorität und Familie* (A tekintélyre és a családra vonatkozó tanulmányok), amely kapcsolatot állapított meg a lélektani diszpozíciók és a politikai felfogás között, s tartalmazta Erich Frommnak a szadomazochisztikus jellemre vonatkozó első tanulmányait. Ezenkívül még az antiszemizmussal és hasonló jelenségekkel kapcsolatos empirikus és elméleti vizsgálatok is voltak benne. Dr. Horkheimer nagyon fontosnak tartotta, hogy az intézetében kidolgozott elméleteket az amerikai szociálpszichológiában használatos kvantitatív módszerekre alapozza. Ezért bizonyos összeggel ő is hozzájárult az antiszemizmussal kapcsolatos kutatásokhoz. Ez az összeg tette számunkra lehetővé, hogy részmunkaidőben dr. Else Frenkel-Brunswikot és dr. Suzanne Reichardot is bevonjuk a témával kapcsolatos kutatásokba, s hozzákezdjünk azoknak a személyeknek a klinikai vizsgálatához, akiknek pontszámai az antiszemizmusskála két végének a környékére estek.

Ezután igen izgalmas alkotó periódus következett. A csoportnak mind a négy tagja interjút folytatott. A kulcsszemélyekkel való beszélgetéseket követő összejöveteleken nehéz volt szóhoz jutni, olyan nagyon igyekezett mindenki kifejtetni az antiszemita személyiség-dinamikára vonatkozó elképzeléseit. Dr. Frenkel-Brunswik főként az interjúk anyagának analízisével foglalkozott. Ezen a területen dúsan kamatoztak a pszichoanalízis elméletére vonatkozó ismeretei, a kvalitatív anyagok elemzése területén nyert tapasztalatai és a fogalmak világosságára való törekvése. Dr. Reichard a Rorschach-válaszokra vonatkozó speciális vizsgálatokat végzett, dr. Levinson pedig továbbra is arra fordította ideje nagy részét, hogy a személyiség és az ideológia meghatározására alkalmas kérdőíveket dolgozzon ki. 1944 nyarának végén már publikálásra ké-

szen állott a „*Some Personality Correlates of Anti-Semitism*” (Az antiszemizmus néhány személyiségi korrelátuma, 1945) című cikk. Reichard is megírta a Rorschach-válaszokra vonatkozó tanulmányát (1948).

Időközben Horkheimer az American Jewish Committee (A. J. C.) (Amerikai Zsidó Bizottság) újonnan felállított tudományos kutatórészelégének az igazgatója lett. Az intézetet azzal a céllal állították fel, hogy kezdeményezze és támogassa a faji előítéletekkel kapcsolatos alapkutatásokat. Egészen természetes volt, hogy Horkheimer a Berkeleyben folyó kutatást igyekezett továbbra is támogatni, amely már előzőleg is segített, s amelynek a sikerében szilárdan hitt. Az elképzelés most az volt, hogy T. W. Adorno, az Institute of Social Research (Társadalomkutató Intézet) régi tagja és Horkheimer közeli munkatársa aktívan bekapcsolódik a kutatásba, részt véve annak az irányításában, s tovább folytatjuk az antiszemizmus személyiségjegyeinek a kutatását. Ehhez az ediginél intenzívebb klinikai vizsgálatokat és nagy mintákkal való kvantitatív kutatásokat szándékoztunk végezni.

... A csoport tagjai teljes szabadságot élveztek. Nyugodtan követhették bármely hipotézisünket vagy egy speciális eredmény által sugalmazott elképzelésünket. Ennek minden előnyét kiaknáztuk. Az a tétel, hogy az antiszemizmusnak funkcionális jellege van, vagyis az egyén szükségleteinek szolgálatában áll, nem volt kutatási hipotézisnek nevezhető, inkább olyasféle feltételezés volt, mint például: „A viselkedés célirányítottságú”, vagy: „A szervezet egészként működik”. Ezzel az általános feltételezéssel összhangban álló, ellenőrizhető hipotézishez csak sok munkával és gondolkodással lehetett eljutni. Mint már rámutattunk, a legjobb hipotéziseket többnyire az adatok összegyűjtése után, nem pedig előtte találtuk ki. Ezt követően e hipotézisek valamelyikét – de nem valamennyit – további adatokkal ellenőriztük.

... A csoporton belül minden tag nagyfokú önállóságot kapott. Ennek az volt a következménye, hogy speciális elgondolásokat, illetve érdeklődési területeket követve, különböző irányban haladtunk, s meglehetősen távoli területekre törtünk előre. De ugyanaz volt az elméleti perspektívánk, s ugyanazt a központi irányvonalat követtük; skálákat készítettünk, amelyekkel kvantitativ kifejezhetők az előítélettel járó nézetek, ezután a skála szélsőséges osztályzatait felmutató egyének klinikai vizsgálata, majd a skálák revíziója következett. Pénzügyi támoga-

tást kaptunk még a Social Science Research Counciltől (Társadalomtudományi Kutatási Tanács), a Rosenberg-alapítványtól, a Kalifornia Egyetem kutatási tanácsától és a Western Reserve Egyetem továbbképző részlegétől. Hogy cikksorozat helyett könyvet írhattunk, nem annyira valami eredeti „mester-tervnek”, mint inkább közös elméletünknek, s annak a ténynek volt köszönhető, hogy különböző irányú kutatásaink hasonló, illetve olyan eredményekre vezettek, amelyek hasonló általános értelmezést tettek lehetővé.

Ilyen szempontból eléggé különös, sőt talán hizelgő is, hogy művünket olyan szempontok szerint ítélik meg, amelyek általában a jól kitaposott ösvényeken végzett kutatásokra érvényesek, amikor egy ismert hipotézist igazoló döntő próbáról van szó. Egyes kritikák úgy írnak a *The Authoritarian Personality* című könyvünkről, mintha kutatási terv elvégzésébe fogtunk volna akkor, amikor elhatároztuk, hogy könyvet írunk az addig felhalmozódott adatok alapján. Ez persze nem menti az adatok feldolgozásában és értelmezésében elkövetett hibáinkat. Shils (1945) eléggé meglepő vádjaira azonban jó választ tudunk adni. Shils először is abból a feltételezésből indul ki, hogy csoportunk a mai értelemben vett autoritarianizmus nagyszabású vizsgálatába fogott (a munkát így jellemzi: „hatalmas kutatás az autoriter személyiségről”. – (Kiemelés tőlem – N. Sanford.) Másodszor pedig azt állítja, hogy minden valóban értelmes ember, aki ezt a jelenséget 1943–1944-ben kezdte el kutatni, láthatta, hogy a baloldal diktatúrája éppen olyan fontos kutatási téma, mint a jobboldalé. Éppen ezért az előbbinek a figyelmen kívül hagyása vagy politikai naivitásnak, vagy politikai elfogultságnak, vagy inkább mindkettőnek a következménye. Megemlítem itt, hogy az F-skála (fasizmus-skála), amelyet csoportunk és mások is az utóbbi években a „diktatúra mértékének” neveztek el, csak 1945 tavaszának a végére készült el, s akkoriban az volt a fő elképzelésünk, hogy olyan skálapontokat szedjünk össze, amelyek az antiszemitizmus és az etnocentrizmus megítélésére speciális kisebbségi csoportok megnevezése nélkül alkalmasak. A különbség aközött, ahogyan Shils és csoportunk szemléli művünket, jól szemléltethető azzal, hogy noha ő is, mi is a „pseudo-konzervatívot” *ad hoc* koncepciónak tekintjük, csoportunk ezt büszkén, ő pedig megvetően teszi. Csoportunk ezt a fogalmat felderítő-empirikus kutatási módszerünk értékes gyümölcseinek tekinti. Shils talán úgy véli, hogy a

fogalomhoz ösztönösen, sőt talán inkább politikai tudósokkal való megbeszélések útján kellett volna eljutni, s bele kellett volna foglalni az eredeti „kutatási tervbe.”

A felderítő vizsgálatoknak igenis megvan a jogosultságuk. Tekintsük például az *Explorations in Personality* (1938) című művet. A mai fogalmak szerint módszertanilag igen primitív, de még ma is, körülbelül 18 évvel a megjelenése után, az ötleteknek valóságos kincsesbányája. A „felderítő tanulmány” nem jelent tudatos „előtanulmányt” vagy véletlen és kötetlen megfigyeléses vizsgálatot, hanem olyan vizsgálatról van szó, amely adatokat igyekszik szerezni, adatokkal kapcsolatos, de lehetővé teszi az ezekről való elgondolkozást, következtetések levezetését, s ezek alapján az adatgyűjtés következő fázisának a meghatározását. Olyan kutatásról van szó, amelynek a döntő motívuma a kíváncsiság, azt illetően, hogy mi rejtőzik a következő dombon túl, hajlandó tehát „vinni a fáklyát”, nem várva meg az alaptábor felverését. Nagyon valószínű, hogy sem az *Explorations in Personality*, sem a *The Authoritarian Personality* sem született volna meg olyan pénzügyi támogatás nélkül, amely valóban szabad kezet adott a kutatóknak, s meg sem lehetett volna őket írni, ha a kutatók makacsul ragaszkodtak volna ahhoz a metodológiához, amelyet Hyman és Sheatsley (1954) ideálisnak tartanak. Az embernek az az érzése, hogy a mai kutatás egyre inkább terv-központú, és nem tartalom-központú, s egyre konvencionálisabbá lesz. Valaki mindig elveszi belőle az örömet. Az egyik barátom, miután elolvasta Hyman és Sheatsley dolgozatát, ezt mondta: „Ezek a tudósok idegesítenek engem.” Mégse szeretném bátorítani a széles körű lázadást a mai tudományos felettes-En ellen, bármennyire külsőségessé vált is. Világos, hogy vannak esetek, amikor meg kell hajolni előtte. Hyman és Sheatsley bírálata oly mélyreható, annyira át van hatva jóindulattal, hogy nagy a kísértés a meghajolásra. Ámde a módszertani szakértőkkel azért helyénvaló az óvatosság, mert hajlamosak arra, hogy saját filozófiájukat vagy elméleti elfogultságukat metodológiai köntösbe öltöztessék. Például, amikor Hyman és Sheatsley szemrehányást tesz nekünk azért, hogy a skálapontokra adott válaszok értelmezésében néha figyelmen kívül hagyjuk a nemzeti szokásokat, megjegyzéseiket látszólag tisztán metodológiai elvekre alapozzák. Valójában pedig a társadalmi relativizmus mellett állnak ki, amelyet tanulmányunkban határozottan elvetünk.

A metodológiai vargáknak meg kellene maradniok a maguk kaptafájánál.

Senki sem állíthatja, hogy szükségszerűen van valami rokonság az eredetiség – vagy az új utak töréséhez szükséges bármi más – és a metodológiai lazaság között. Azok a hibák, amelyeket csoportunk az adatok feldolgozásában elkövetett, nem a statisztikai vagy kísérleti precizitással szembeni ideológiai ellenállásból fakadtak. Inkább nem elegendő tudásnak, a gyakorlat hiányának és valószínűleg annak tulajdoníthatók, hogy nem jó helyre fordultunk tanácsért. Ennek ellenére nem biztos, hogy a nagyobb metodológiai tisztaság vagy szigorúság, illetve a legjobb szakértők tanácsához való ragaszkodás – még ha ez Hyman és Sheatsley lett volna is – lényeges különbséget eredményezett volna kutatásaink általános megállapításai és következtetései tekintetében. Bevallhatjuk, nem olyan nehéz ilyen könyvet megírni, mint a *The Authoritarian Personality*. Valójában csak az ésszerű mértékben átfogó jellegű elméleti keret, a kíváncsiság és a kutatási szabadság a lényeges: az a tény, hogy nem akadályoznak sem a kutatási konvenciók, sem a pénzügyi támogatók szokásos elvárásai, sem az a célkitűzés, hogy feltétlenül monumentális művet kell alkotni. Az ember, hogy úgy mondjuk, csak megy az orra után, és ahelyett, hogy azt mondaná: „Ez a kísérlet több kérdést vet fel, mint amennyire választ ad”, majd elkezdene rögtön mással foglalkozni, megpróbál a kérdések közül néhányra, és az ezekből adódó újabb kérdésekre választ találni. Ha a végén olyan összefüggő kép alakul ki, amely valószínűleg elejétől fogva benne volt, annál jobb. Nincs semmi okunk annak a feltételezésére, hogy az ilyen kutatás miért ne lehetne precíz mintavétel, általánosítás, adatgyűjtés és elemzés. De még így is elkerülhetetlen, hogy a munka jó részét ne ismételjék meg, és ne ellenőrizzék még pontosabb módszerekkel. Mi úgy látjuk, van különbség a mi felderítő kutatásunk és a manapság általános hipotézisvizsgáló kutatás között. Nem jelenti az utóbbinak a bírálatát, ha azt mondjuk, hogy „a személyiséget illetően több felderítő jellegű kutatásra” van szükség.

Az F-skála

Noha a személyiségben rejlő potenciális fasizmus mérésére szolgáló skála készítésének az ötlete a felderítő kísérletek során csak későn vetődött fel, ez olyan időben történt, amikor az antiszemitizmusra és a faji előítéletekre irányult a közfigyelem. Az etnocentrizmus (*E*) mérésére szolgáló Likert-típusú skálát konstruáltunk, s vizsgáltuk ennek az antiszemitizmussal (*A-S*) való kapcsolatát. Ez a skála a nemzetben belüli és kívüli népekkel szembeni ellenségességet, s a saját nép túlbecsülésére és dicsőítésére való hajlamot tükrözte. Az etnocentrizmus és az antiszemitizmus közti korrelációs tényező olyan nagy volt (0,8), hogy ésszerűnek látszott az utóbbit az általános etnocentrizmus egyik megnyilvánulásként felfogni. Az etnocentrizmus így csoportunk gondolkodásában nagyon általános jellegűvé vált. Nemcsak a csoporton kívüliek iránti gyűlöletet, s a csoporton belüliekhez való hűséget foglaltuk bele, hanem a gondolkodás olyan hibáit is, mint a sztereotípiák, a merevség és a racionalizáció; a csoportokat és a csoport-relációkat gyengén alkalmazkodónak tekintettük, legalábbis hosszú távon. A kérdés kezdte alapvető lélektani probléma alakját ölteni.

Az *A-S* és *E* mérőszámok közti erős korreláció arra mutatott, hogy az antiszemitizmus tanulmányozása az eredeti *A-S*-skála nélkül is lehetséges. Ez a skála tiltakozást váltott ki mind a rágalmazásellenes liga (Anti-Defamation League) egyik helyi szervezetéből, amely attól félt, hogy mérőeszközünk hozzájárul az antiszemitizmus terjesztéséhez, mind egy egyetemi dékánból, aki a kutatásnak a „proszemita elfogultságát” kifogásolta. A skála a faji előítéleteket mindenféleképpen a felszínre hozta, s nem szívesen alkalmaztuk, főleg olyan csoportokban, amelyekben zsidók is voltak. Ugyanezt azonban más kisebbségi csoportokra vonatkozóan is elmondhatjuk. Valójában olyan eszközre volt szükségünk, amely a faji előítéleteket úgy mérje, hogy a cél ne legyen nyilvánvaló, s ne nevezzen meg semmilyen kisebbségi csoportot.

Az *F*-skála ötlete az *A-S*- és az *E*-skálákon való gondolkodás közben merült fel. Az *A-S*- és az *E*-skála kérdéspontjaiból igyekeztünk kihagyni a kifejezni kívánt pszichológiai diszpozíciókat – félelmek, szorongások, értékek, indítékok –, azzal a hátsó gondolattal, hogy ezeknek a rendszeres vizsgálata további pontokat sugall majd. A pontok tartalmában

voltak általános témakörök is, pl.: a zsidók „extravagánsak”, „érzékenyek”, „lusták” vagy „puhányok”; vagy: „rejtelmesek”, „különösök”, „idegenek”, „egészen mások”; a kisebbségi csoportok általában nem tartották meg a középosztály erkölcsi normáit. Úgy tűnt, hogy amikor a vizsgálati személy helyesel egy ilyen pontot, nem annyira a zsidókra vagy más kisebbségi csoportokra gondol, hanem inkább az érdeklő, ne-hogy mások „szárazon megússzák” olyan hajlamaikat, amelyeket önmaguknak el kell fojtaniok, vagy attól félnek, hogy az ellenőrzési körökön kívül eső idegen erők áldozataivá válnak, vagy pedig, hogy az amúgy is megingott morális értékrendjük aláaknázódik. Minthogy az ilyenfajta elfogultságokat kifejező állításokat egyesek rendszeresen helyeselték, függetlenül attól, hogy milyen kisebbségi csoportról volt szó, vajon nem helyeselnék-e az ilyen pontokat akkor is, ha nem említenénk meg semmilyen kisebbségi csoportot? Röviden, vajon nem lehetne-e olyan skálát készíteni, amely az A-S- és E-skálák pszichológiai tartalmát magában foglalja ugyan, de látszólag nincs kapcsolata a faji előítélet jól ismert jelenségeivel? Ez jól kapcsolódik Leo Loewenthal híres, de kissé túlzó mondásához: „Az antiszemitizmusnak semmi köze sincs a zsidókhoz.”

Valójában nem állíthatjuk, hogy ez a fogalom olyan eszköz utáni szándékos keresés eredménye lenne, amely különböző etnikai összetételű csoportokban könnyebben kezelhető, de az biztos, hogy olyan időpontban jöttünk rá, amikor erősen éreztük ilyen eszköz hiányát, s az új fogalomnak a következménye többé-kevésbé közvetlenül látható volt. Ráadásul, a fogalom akkor jutott az eszünkbe, amikor a csoport kész volt a teljes kiaknázására. Az A-S- és E-skálák szerint nagy pontszámokat kapott személyekkel folytatott interjúk ezeknek az erősen elfogult egyéneknek sok pszichológiai sajátosságára vetettek fényt. Ezek közül sok addig még nem kapott helyet az A-S- és az E-skálán, de nem láttunk rá semmi okot, hogy miért ne szerepelhessenek ott. Ezután, minthogy a figyelmünk ráterelődött az erősen elfogult személyek általános fel-fogását kifejező kérdésekre, lehetővé vált a nácizmusra és a fasiszmusra vonatkozó hatalmas irodalom és speciálisan dr. Adorno és a Társadalomkutató Intézet elgondolásainak a felhasználása. Végezetül, lehetővé vált határozott elméleti feltételezés kimondása, amely egy kis időn át valóban a csoport gondolkodásának a vezérfonala volt.

Feltételezésünknek az volt a lényege, hogy a személyiség rejtett szükségletei néha elfogult állítások helyeslése alakjában fejlődik ki. Amennyiben ez igaz, ezeknek a szükségleteknek más módon is kifejezésre kell jutniuk. Ha például a vizsgálati személynek az a hajlandósága, hogy a zsidóknak gyengeséget tulajdonít, attól ered, hogy fél a saját gyengeségétől, akkor ennek a félelemnek a saját ereje és keménysége túlzott mértékű hangoztatásában is ki kell fejeződnie. Ezért az olyan skálapontoknak, amelyek a zsidók vagy mások feltételezett gyengeségével, illetve az igen nagy erőt és keménységet sugárzó megállapításokkal kapcsolatosak, egyes embercsoportoknál pozitív korrelációban kell lenniök, mint-hogy az egyezésnek valójában közös a forrása, tudniillik a gyengeségtől való félelem. Valamennyien hozzászoktunk már ahhoz, hogy a személyiség funkcionálási szintjeiben gondolkozzunk. Erre készítették bennünket Frenkel-Brunswik (1942), valamint Sanford (Sanford és munkatársai, 1943) régebbi kutatási eredményei. A gondolkodásnak ez a fajtája természetesen elsősorban pszichoanalitikus jellegű.

A dolgok ezen szemlélete alapján az volt a feladat, hogy találjuk ki, általában mely személyiség-szükségletek fejeződnek ki nyílt előítéletek alakjában, s utána gondolkozzunk el azon, hogy ugyanezek az előítéletek milyen más módon jelentkeznek még. A célunk természetesen az volt, hogy ezekhez az egyéb megnyilvánulásokhoz a skálák kérdéspontjain keresztül hozzá tudjunk férni. Ezen a téren tudtuk igen jól felhasználni az antiszemitizmusra és a fasizmusra vonatkozó irodalmat. A legnagyobb hatással Fromm (1941), Erickson (1942), Maslow (1932), Chisholm (1946), Reich (1946) és Stagner (1936) művei voltak ránk, de legjobban a saját régebbi kutatásainkban bízunk.

A legfontosabbnak azokat a személyiség-tendenciákat tartottuk, amelyeket egyrészt a klinikai vizsgálatok alapján állapítottunk meg, másrészt magunk konstruáltuk őket az *A-S*- és az *E*-skálák közti egyezés megmagyarázására.

Az F-skála tartalma

Az F-skála minden pontjára vonatkozóan egy, illetve az esetek többségében inkább több hipotézist fogalmaztunk meg. Ezek a hipotézisek a kérdéses pontnak az elfogultsággal való feltételezett kapcsolatára vonatkoznak. Voltak azonkívül hipotéziseink a skála egyes pontjainak egymással való kapcsolatára vonatkozóan is. A teoretizálás alapján csoportunk egyre közelebb került a személyiség azon *toru ájához*, amely az egyént fogékonyra teszi a faji előítélet és a fasizmus iránt.

Érdemes ezzel kapcsolatban egy kissé belemenni a részletekbe, mert a tekintélyuralmi (autoriter) rendszerek megértésében előrehaladás úgy érhető el, ha a személyiség ilyen és hasonló hajlamait a legpontosabban megvizsgáljuk.

Konvencionalizmus. Először foglalkozzunk a társadalmi konvenciók, illemszabályok kérdésével. Az antiszemita vizsgálati személyekkel való beszélgetéseink során azt tapasztaltuk, hogy a zsidók elleni vádakats elsősorban konvencionális erkölcsi kifejezések alakjában fogalmazták meg. Ez a témakör az eredeti A–S-skálában is erősen hangsúlyos. Emlékeztünk rá, hogy Hitler maga is hasonló vádaskodással élt, amikor közép osztálybeli hallgatóság előtt beszélt. Ezzel kapcsolatban az volt a véleményünk, hogy itt nem annyira a zsidókkal kapcsolatos rossz tapasztalatokról vagy az általános véleményhez való alkalmazkodásról, hanem inkább a hagyományos középosztályi értékrendhez való szigorú ragaszkodásról, arról az aggodalomról van szó, amit az értékrend legkisebb megsértése, vagy ennek a gondolata kivált. Ez olyasmi, ami az egyén saját értékrendje ingatag voltának tulajdonítható. Fontos megjegyzés, hogy a konvencionalizmus nemcsak a középosztályi értékrenddel való egyetértést, hanem ezekhez az értékekhez való merev ragaszkodást, ezek *túlzott* mértékű hangsúlyozását, s a kor *külső* társadalmi nyomása iránti fogékonytságot is jelent. Az e hajlamot kifejező skálapontok arra készítették a kísérleti alanyokat, hogy *teljes mértékben* kiálljanak a konvencionális értékek mellett, például: „Az olyan személy, akinek rossz modora, nevelése és szokásai vannak, aligha számíthat arra, hogy a tisztességes emberek befogadják maguk közé.”

Behódolás az autoriter uralom előtt. Behódolás a tekintély előtt, az erős vezető utáni óhaj, az egyén szolgálai engedelmessége az állam iránt,

mindezek hosszú időn át a náci hitvallás fontos részeinek számítottak. Természetes volt tehát, hogy amikor a faji előítéletek korrelátumait keressük, ezt a tárgykört is figyelembe vesszük. A személyiségnek ezt a hipotetikus általános diszpozícióját a *tekintélyuralom előtt való behódolásnak* nevezzük. Ezt nem az igazi tekintély iránti kiegyensúlyozott, reális tiszteletként, hanem a behódolásra irányuló túlzott mértékű emocionális szükségletként értelmeztük. Jól szemlélteti ezt a következő skálapont: „Mindenkinek mélyen kell hinnie egy nála magasabb rendű természetfölötti erőben, amelynek teljesen aláveti magát, s döntéseinek szó nélkül engedelmeskedik.” Itt is, akárcsak a konvencionális esetben, az egyén inkább a külső erők hatása alatt, nem a saját lelkiismeretének az irányítása alatt áll.

Az autoriter agresszivitás. A diktatúra előtti behódolással fogalmilag szoros kapcsolatban áll az *autoriter agresszivitás*. Az elmélet szerint mindkét viselkedési forma a saját csoporton belüli tekintélyek, eredetileg a szülők elleni ellenséges érzületből fakad. Az egyén úgy igyekszik ezt az ellenséges érzületet legyőzni, hogy eltúlozza a csoporton belüli tekintélyek iránti tiszteletet, engedelmességet és hálaérzetet, s ezek iránti ellenséges érzületét a csoporton kívüli tekintélyekre viszi át. Ez a legfontosabb összekötő láncszem a behódolás és az etnocentrizmus között. Ámde az ellenséges érzület átvitele általánosabb, mint ahogyan az előítéletek leggyakoribb formáiból látszik; az emberek és a tevékenységek legkülönbözőbb csoportjai válnak megvetés tárgyává. Az ellenséges érzületnek és eredeti forrásának a kapcsolatát az bizonyítja, hogy azok a dolgok, amelyekért az emberek hajlandók másokat megbüntetni, ugyanazok, mint amelyekért őket büntették meg annak idején. Az illető azonban azonosult gyermekkorának csoporton belüli autoritásaival, s mások rossz cselekedeteinek a megbüntetésében a saját agresszivitásának biztonságos, meglehetősen jól szankcionált levezetési módját találta meg. Az agresszivitás kifejezésére választott pontok arra adnak lehetőséget, hogy a vizsgálati alany kedvezően foglaljon állást a legkülönbözőbb emberek elítélésével, teljes elutasításával, kemény megfegyelmezésével vagy szigorú megbüntetésével kapcsolatban, például: „A szexuális bűnök, például gyermekek megrontása és megtámadása, nemcsak bebörtönzést érdemel; az ilyen bűnözőket nyilvánosan meg kellene korbácsolni, vagy még rosszabb büntetést kellene kitalálni a számukra.”

Anti-intracépció. Az erősen elfogult személyekkel lefolytatott interjúk során, s az A-S- és E-skála egyes olyan pontjainak a tartalmában, amelyeket az illetők élénken helyeseltek, a szabad érzelmi élet, az intellektuális és az elméleti, a gyakorlati hasznosság nélküli életfelfogás helytelenítése nyilvánult meg. Ezeket a tulajdonságokat a csoporton kívülieknek tulajdonították. S meg is volt az elméletünk, amely megmagyarázta ennek a viselkedésnek a kapcsolatát az előítéletekkel és a fentebb tárgyalt személyiség-jellemzőkkel. Az olyan egyén öntudata természetesen összeszűkül, aki arra kényszerült, hogy elfojtsa szülei és más erős emberek iránti ellenséges érzületét, vagyis be kellett hódolnia, s ez csorbitotta az önbecsülését. Az öntudatosság veszélybe sodorná az ilyen ember egész alkalmazkodási sémáját. Fél érzéseinek őszinte kifejezésétől, mert érzelmei esetleg elragadják, nem mer gondolkodni az emberi dolgokról, mert esetleg helytelen gondolatok jutnak az eszébe. Az *anti-intracépció* elnevezést Murraytól és munkatársaitól (1938) vettük át. Az érzelmekkel, a fantáziálással, spekulációkkal és más szubjektív, illetve „gyöngéd jellegű” jelenségekkel szembeni türelmetlenséget, a tőlük való idegenkedést fejezi ki. Íme, egy példa: „Ha valakinek problémája van vagy aggasztja valami, a legjobb, ha nem gondolkodik rajta, hanem vidámabb dolgokkal foglalatосkodik.”

Babona és sztereotípiá. Az öntudatnak az imént említett beszűkülése jelenti a *babona* és a *sztereotíp viselkedés* fő forrását is. Ez az erősen elfogult személyekkel kapcsolatos klinikai vizsgálataink során sokszor bebizonyosodott. A babonáság az egyénnek azt a hajlandóságát fejezi ki, hogy a saját felelősségét a hatókörén kívül álló erőkre vigye át. Arra vall, hogy a szabad akarat tudata szűk területre szorul vissza, s széles terület marad a nem tudatos erők számára. Ezeket az illető a külső világba vetíti, s sorsa misztikus vagy fantasztikus meghatározóinak tekinti. A sztereotíp viselkedés merev, túlzottan leegyszerűsített kategóriákban, egyértelmű fehér-fekete fogalmakban való gondolkodást jelent, főként a lélektani és a társadalmi tárgykörök tekintetében. Előfordul, hogy egyébként „intelligens” emberek is az események primitív magyarázatához fordulnak. Feltételezésünk szerint ennek az az egyik oka, hogy a megfelelő magyarázathoz szükséges sok elgondolás és megfigyelés nem vehető figyelembe, ugyanis érzelmi töltésűek és potenciálisan szorongást okozók lévén, a dolgok tudatos sémájába nem vehetők bele. Itt

természetesen az a feltevésünk, hogy az előítéletekkel kapcsolatos közös jelenségek nagy része a babonáság és a sztereotip viselkedés körébe tartozik. A feladatunk olyan állítások kigondolása volt, amelyek ezt a tulajdonságot kisebbségi csoportokra való hivatkozás nélkül fejezik ki, például: „Nagyon is lehetséges, hogy a háborúk és az összeütközések sorozata egyszer s mindenkorra az egész világot elpusztító földrengéssel, árvízzel vagy más természeti katasztrófával ér majd véget.”

Hatalom és keménység. Mint fentebb kifejtettük, ha az egyén olyan helyzetben van, hogy számára nem rokonszenves erők előtt kell behódolnia, ez a gyötrő gyöngeség érzetét kelti benne. Minthogy a gyöngeség beismerése csorbítaná önbecsülését, minden erővel igyekszik tagadni. Ez történhet a gyöngeségnek a csoportján kívül állókba való vetítésével, ilyenformán: „Nem én vagyok gyöngye, hanem ők azok.” A másik eszköz a túlkompenzálás; igyekszik *hatalmasnak és keménynek* látszani. Az emberi kapcsolatokban a hangsúlynak az erős-gyöngye, uralkodó-alávetett és a vezető-követő dimenziókra való átvitele természetesen a nemzetiszocialista felfogás ismert jellemzője. Tapasztalataink szerint a „hatalmi komplexum” egymásnak ellentmondó elemeket tartalmaz. Akinek a gondolatai a hatalom körül központosulnak, kívánja a hatalmat, s ugyanakkor gyöngesége miatt fél is. Az ilyenek általában úgy szoktak eljárni, hogy csatlakoznak a hatalmasokhoz, s ezzel kielégítik mind a hatalomra, mind az engedelmisségre vonatkozó igényüket. A hatalomnak való engedelmeskedés mégiscsak a részvételnek egyik formája. Ezt a témakört az alábbi állítás képviseli: „Manapság túlságosan sokan élnek természetellenes, elpuhult módon; vissza kellene térnünk a természetesebb, az energikusabb, tevékenyebb életmódra.”

Rombolási ösztön és cinizmus. Noha az autoriter agresszió igen széles csatornát biztosít az alapvető ellenséges ösztönök kifejeződésére, az előítéletet mutató személyek nagy részénél ez egymagában nem volt elég. Az volt a feltételezésünk, hogy a szükségleteik kielégítésével kapcsolatos számok külső korlátozás eredményeképpen, haragjuk és általános ellenséges érzetük jó részét elrejtik, s ez csak akkor nyilvánul meg, ha létezése jogosnak látszik vagy racionalizálható. A racionalizált, az én által is elfogadott agressziót, kihagyva ebből az autoriter agressziót, *rombolási ösztönnek* és *cinizmusnak* neveztük el. A cinizmust a racionalizált agresszió egyik formájának tekintettük: az ember szabadabban lehet ag-

resszív, ha azt hiszi, hogy mindenki az. Éppen azért, ha agresszív akar lenni, hajlamos azt hinni, hogy mindenki ugyanolyan, pl., hogy a szomszédok kizsákmányolása és az ellenük való háborúskodás az „emberi természet” következménye. Meglehetősen biztos feltételezésnek láttuk, hogy ez a differenciálatlan agresszivitás minimális külső ösztönzés útján a kisebbségi csoportok ellen irányítható.

Projektivitás. Az imént leírt mechanizmus természetesen a projekció egyik formája. Meg kell jegyeznünk, hogy ennek a nem tudatos defenzív eszköznek fontos hely jutott régebbi elméleteink felállításában, főként az autoriter agresszió és a babonáság tárgykörében. Valóban, a projekciónak döntő szerepe van az előítéleteknek mint az egyén pszichológiai háztartása rendben tartójának egész elméletében. A leglényegesebb pont az, hogy az olyan hajtóerők, amelyeket a tudatos én nem helyeselhet, kivetülnek kisebbségi csoportokra, mint e célra megfelelő objektumokra. Az *F*-skála megalkotásakor a projekció könnyűsége, a *projektivitás*, a személyiségnek ez az általános, a kivetítés objektumától független ismérve lebegett a szemünk előtt. Ezért az ezen tulajdonságokat kifejező mondatot úgy választottuk meg, hogy a világ „gonosz erői” iránti, az összeesküvésekkel, nemi eltévelyedésekkel kapcsolatos elfogultságokat tapogassuk ki.

Nemiség. Ez a kérdés különleges megfontolásokat igényelt. Elfogult személyekkel való interjúink során ezen a területen gátlásokat s más emberek szexuális viselkedésével kapcsolatos morális felháborodást tapasztaltunk. A szexuális erkölcstelenség szerintük egyike azoknak a támadásoknak, amelyekkel a kisebbségi csoportok a konvencionális értékeket megsértik. Az én-idegen szexualitást ezért az elfogult személyekről kialakított kép tipikus részének tekintettük. Az *F*-skálába tehát több olyan pontot iktattunk be, amelyek a „szexuális orgiák” létezésében való hittel, s a szexuális erkölcsök megsértőinek a bűnhődésével kapcsolatosak.

Összefoglalóan megállapítható, hogy összesen kilenc olyan fontosabb személyiség-változó található, amelyek dinamikusan összefüggésben állanak a nyílt faji előítéletekkel. Ezek a következők:

1. *Konvencionálisizmus.* Merev ragaszkodás a konvencionális közép-osztályi értékrendhez.

2. *Behódolás.* Behódoló, kritikátlan viselkedés a csoporton belüli idealizált erkölcsi tekintélyek előtt.

3. *Autoriter agresszivitás.* Hajlam az olyan személyek kikeresésére, majd megvetésére, elítélésére és megbüntetésére, akik vételenek a konvencionális értékrend ellen.

4. *Anti-intracépció.* A szubjektív, fantáziadús, gyöngéd viselkedésmód ellentéte.

5. *Babona és sztereotípiá.* A hit az egyén sorsának misztikus meghatározóiban; a merev kategóriákban való gondolkodás iránti hajlam.

6. *Hatalom és keménység.* Elfogultság az uralkodás-behódolás, erősgyöngye, vezető-követő dimenziókkal kapcsolatban; azonosulás a hatalmon levőkkel; az erő és a keménység túlzott mértékű kinyilvánítása.

7. *Rombolási ösztön és cinizmus.* Általános ellenséges beállítottság, becsmérlése mindannak, ami emberi.

8. *Projektivitás.* Az a meggyőződés, hogy a világban vad és veszedelmes dolgok folynak; a nem tudatos emocionális indítékok kifelé vetítése.

9. *Nemiség.* Én-idegen szexualitás, túlzott törődés a szexuális dolgokkal, hajlandóság a szexuális erkölcsök ellen vétőknek a megbüntetésére.

Az F-skála alapjául szolgáló elmélet

Az F-skálára vonatkozó elméleti kutatásaiban csoportunk nagymértékben támaszkodott a felettes-én, az én és az ösztön-én fogalmára. Úgy véljük, hogy az e vonásoknak az etnocentrikus személyekben jellegzetes működésmódjaik vannak. Első közelítésben azt mondhatjuk, hogy erősen etnocentrikus egyének felettes-énje merev, szigorú, és viszonylag kifelé forduló ösztön-énje erős, primitív és én-idegen, az én viszont gyöngye, s a felettes-én és az ösztön-én konfliktusait csak meglehetősen kétségbeesett védekezéssel képes elviselni. Ámde ez az általános megfogalmazás a népességnek elég nagy részére igaz, ezért a személyiség e rétegeinek a működését az autoritarianus tünetcsoportot illetően tüzetesebb vizsgálatnak kell alávetni.

Ha szemügyre vesszük az F-skála alapjául szolgáló elméletben szerepet játszó változókat, észrevehető, hogy az első három – konvencionaliz-

mus, behódolás, agresszió – a felettes-én funkciójával kapcsolatos. A hangsúly a szigorú felettes-én óhajának a külső megerősítésén, s azoknak a tekintélyeknek a nevében való büntetésen van, akiknek a vizsgálati alany behódolt.

Az anti-intracepció, a babonaság és a sztereotip viselkedés, valamint a projektivitás a viszonylag gyöngé én megnyilvánulásaiént foghatók fel. Az anti-intracepció az elfojtás, a tagadás, az én-től való elidegenítés primitív védekezési mechanizmusainak az alkalmazása. A babonaság a felelősségnek a külső világra való hárítását tartalmazza, mintha az én felhagyna az irányításra vonatkozó hiábavaló próbálkozásaival. A sztereotip viselkedés pedig nem egyéb, mint igen összetett eseményeknek túlzott mértékben leegyszerűsített kategóriákkal való magyarázata. A projektivitás egy másik, viszonylag primitív védekezési mechanizmusnak a következetes alkalmazása.

Az erő és a keménység az én gyöngeségének másik megnyilvánulása, amely túlzottan hangsúlyozza az én egyik-másik konvencionális oldalát, például az „akaraterőt”. Ez a változó azonban, a rombolási ösztönhöz és a cinizmusához hasonlóan, minimális közvetettséggel fejezi ki az ösztön-én tevékenységi tendenciáit.

Azonban a felettes-én, az én és az ösztön-én csak önkényesen választható szét. A valóságban bármelyiknek a működése bármely pillanatban a másik kettőnek a tevékenységétől függ. A mindennapi viselkedés, az állásfoglalások és az értékek nem egykönnyen osztályozhatók úgy, mint a felettes-én, az én és az ösztön-én megnyilvánulásai, hanem az ezek közti kapcsolatok kifejezésekként értendők. Mindenesetre ilyen elgondolások alapján készítettük el az *F*-skálát. Tekintsük a következőt: „Valóban megvetést érdemel az az ember, aki nem érez örök szeretetet, hálát és tiszteletet szülei iránt.” Felületesen tekintve, ez a mondat autoritarianus agressziót és behódolást fejez ki, s ezért a felettes-énnel kapcsolatos pontok közé kellene beosztani. Elméletünk azonban azt mondta, hogy ennek a szélsőséges állításnak a helyeslése a szülők iránti alapvető ellenséges beállítottságot is takarhat. Más szavakkal fogalmazva, azt feltételezzük, hogy a szülők iránti nem tudatos ellenséges érzület az etnocentrikus személyek egyik megkülönböztető vonása. A probléma az volt, hogy ez a tendencia egy magatartási skálában hogyan lepleződik le. Erre az volt az egyik válasz, hogy reakció létrejötté útján. Ez a mechanizmus ugyanis

erősen etnocentrikus személyeknél gyakori. A jelen pont a felettes-én, az én és az ösztön-én kölcsönhatásához kapcsolódik: Az alapvető nem tudatos, én-idegen tendencia, amely főként az ösztön-éntől ered, a büntetés-től való félelmet okoz (felettes-én), amit az én úgy igyekszik megszüntetni vagy csökkenteni, hogy a tilos hajlamot ellenkezőjévé alakítja. Ez azonban még nem minden. Ez még csak a pontban kifejezésre jutó autoritarianus behódolás. „Valóban megvetést érdemel.” Ez autoritarianus agressziót fejez ki. Az énnak, hogy úgy mondjuk, kétszeresen bizonyosnak kell lennie abban, hogy a bűnhődés elmarad, s tudnia kell, hogy az ösztön-én eredeti tendenciája bizonyos fokig kielégül. Ezért egyesíti erőit a büntető hatalommal, a „gonoszságot” másoknak tulajdonítja, akiket ezután nyugodt lelkiismerettel támadhat.

Vagy tekintsük a következő mondatot: „Az ókori görögök és rómaiak vad szexuális kicsapongásai szelíd dolgok voltak ahhoz képest, ami ma országunkban egyes helyeken történik, még olyan helyeken is, ahol az ember a legkevésbé várná.” Itt feltételezzük, hogy a rejtett szexuális hajlamok, amelyeket a szigorú felettes-én gátol, az én működése következtében a képzeletben találtak némi kifejeződésre. Az illető azonban ezt csak akkor élvezheti vagy tűrheti el, ha nem ő maga, hanem mások a cselekvő személyek, s a fantáziaképeket szavakban felháborodás kíséri.

Nos, nem akarjuk azt állítani, hogy az autoriter személyiség-szerkezet a maga egészében be van ágyazva az *F*-skála minden mondatába. Annyit azonban elmondhatunk, hogy minden egyes mondat megírása mögött a fentebb kifejtett elmélet áll. Az elmélet szerint az *F*-tünetcsoport egyes jellemzői között olyan szoros a kapcsolat, hogy az egyiknek a világos kifejeződése lehetővé teszi, hogy ésszerű következtetéseket vonjunk le a többinek a működésére vonatkozóan. Talán az előbbieken felhasznált mondatok ebben a tekintetben nem éppen a legjobbak voltak, azonban az *F*-skála minden egyes mondatát ilyen szempontból kell vizsgálni.

Az *F*-skála úgy működik, mintha a felettes-énre, az énre és az ösztön-énre vonatkozó elmélet precíz volna, de annyi kétségtelen, hogy ezen elmélet nélkül a skálát nem készítettük volna el. Viszont nem állítjuk, hogy eredményeinket másképpen nem lehet megmagyarázni.

Az *F*-tünetcsoporttal kapcsolatos klinikai vizsgálatok

Az *F*-tünetcsoport belső működésének a megértése tekintetében persze nem kell csupán az *F*-skála vizsgálatára szorítkoznunk. Azok az interjúk és projektív módszerek, amelyek az *F*-skála alapjául szolgáló hipotézisekre vezettek, a hipotézisek igaz voltára vonatkozóan is néhány nagyon meggyőző bizonyítékot szolgáltatottak. Példaként megemlítjük, hogy az interjúk, a kérdőívek anyagához hasonlóan, félreérthetetlenül azt bizonyították, hogy a szülőkről való dicshimnuszok hangoztatása az erősen etnocentrikus vizsgálati személyek megkülönböztető vonása, akiknek a szülők iránti viszonya ambivalens. A dicshimnuszokat az interjúk folyamán panasz és önsajnálattal követte. De hogyan lehetne bizonyítani, hogy a szülők nyílt dicsőítése függvénykapcsolatban áll az irántuk való ellenséges beállítottsággal? Az egyik lehetőség az, hogy az utóbbinak a független mérése céljából projektív módszert alkalmazunk, s megvizsgáljuk, van-e a kettő között függvénykapcsolat. Sajnos, ez nem egyszerű feladat. Melyek az elfojtott agresszió TAT-jelei? Egészen biztosan nem azoknak az agresszív cselekedeteknek a száma és intenzitása, amelyeket a történetek hősei végrehajtanak. Ezek többnyire annak az agresszióknak a mértékét jelzik, amelyet az én elfogad. Az *F*-skála szerint kis pontszámot elértéknél nagyobb a mértéke, mint azoknál, akiknek nagy a pontszámuk. De Betty Aron (lásd Adorno és munkatársai, 1950) arra a következtetésre jutott, hogy a nagy pontszámúak történeteiben több az én-idegen agresszió a szülők ellen. Ha tehát a mélyen rejtőző tendenciákat diagnosztizálni akarjuk a TAT alapján, úgy *interpretációra*, értelmezésre van szükségünk. Noha Aron műve sokat tesz az értelmezés objektívvá tétele érdekében, s meggyőzően érvel a nyílt dicsőítés és a rejtett ellenséges érzület közti kapcsolat létezését illetően, szükség van következtetéseinek független igazolására.

Hasonló megfontolások érvényesek a projektív kérdésekre is. A projektív kérdések így nagy mennyiségű olyan anyagot szolgáltatottak, amely az *F*-skálával kapcsolatos tapasztalatokat az etnocentrikus és nem etnocentrikus vizsgálati személyek közti különbségeket illetően, ettől függetlenül, megerősítette. De még többet is tettek ennél, mert a projektív kérdésektől származó anyag a rejtett hajlamok olyan értelmezését, fo-

galmi megértését követelte meg, amely megmagyarázza a nyíltan jelentkező hajlamokat.

Íme, két projektív kérdés:

1. Mindnyájunknak vannak olyan pillanataink, amikor nem érezzük jól magunkat. Milyen hangulatok vagy érzelmek a legkellemetlenebbek vagy a legbántóbbak az Ön számára?

2. Aligha van valaki, aki ne érezte volna a következőket: „Ha ez így megy tovább, megőrülök.” Mi őrizheti meg az embereket?

Ez a két kérdés és a többi hat számos különbséget hozott felszínre az E-skála magas és alacsony pontszámai szerint minősítettek között. Az „alacsony” pontszámúakat a lelkiismereti konfliktusok és bűnös érzelmek, a szerelemben és a bizalomban való csalódás, a szeretettek iránti ellenséges érzület tudata bántja, s szerintük az embereket belső pszichikus állapotok vagy a rajtuk uralkodó környezet „örjíti meg”. A „magas” pontszámúakat jobban bántja a konvencionális értékek sérelme, önmaguk vagy mások eljárása következtében, vagy a fenyegető, illetve ezeket az értékeket nem támogató környezet eredményeképpen. Ezenkívül az is jobban bántja őket, amit Levinson így fejezett ki: „Moraj alulról.” Szerintük ez „örjíti meg” az embereket.

Levinson szerint „ezek a válaszok olyan szituációknak, illetve olyan testi állapotnak felelnek meg, amelyek – noha nem explicite – képesek felszínre hozni az én-idegen tendenciákat, így a passzivitást, a szorongást és az ellenséges érzületet”. Íme, néhány példa az alanyok válaszai közül: „Nyugalom, unalom, tétlenség” – „Ha a társaság olyan csendes és halott, mint egy hullaház” – „A munka vagy bármiféle tevékenység hiánya, ami nyugtalanságot és önbizalomhiányt okoz”. Honnan tudhatjuk, hogy az ilyesféle válaszok azt jelzik, hogy az illető az ösztön-én hajlamaival, a passzivitással és ellenséges érzülettel viaskodik, amelyek a felszínre kerülhetnek, ha nem alkalmaz teljes mértékben anti-intraceptív védelmi rendszabályokat, elfoglalva magát, nem gondolkodva túl sokat? Ezt, persze, nem *tudjuk* biztosan, ez a megfogalmazás azonban messzeemenően megmagyarázza, miért van az, hogy ugyanazok, akik a leginkább érzik, hogy el kell foglalniuk magukat valamivel, miért törődnek annyira az elmeépséget veszélyeztető „túlfeszített” munkával, a „túl hosszú munkaidővel”, „agyai kimerültséggel”, a „túl sok munka elvállalásával”. Éppen azok a tevékenységek, amelyek a rossz ösztönöket fé-

ken tartják, ha túlságosan sokáig végzik őket, erősebbé teszik ezeket, s növelik az áttörés veszélyét. Hangsúlyozni szeretnénk, hogyha az ember olyan elmélettel dolgozik, amely a személyiségben több szintet feltételez, nem kell azt gondolnia, hogy ezek a feltételezett „mélyebb tendenciák” olyan dolgok, amelyekre – hogy úgy mondjuk – egyszer majd rátehetjük a kezünket. Ezek a mélyebb tendenciák még a pszichoanalitikusi gyakorlatban is ritkán nyilvánulnak meg közvetlenül. Interpretáció eredményei, mégpedig nem éppen azéi, amelyeket a pszichiáter a pácienssel közöl, hanem amit magának dolgoz ki. Más szóval, a pszichoanalízis, akárcsak a *The Authoritarian Personality* című művünkben tárgyalt kutatások, maximális mértékben él hipotetikus konstrukciókkal. A pszichoanalitikus megfogalmazás „helyességét” vagy talán inkább a hasznosságát az a tény igazolja, hogy igen különböző anyagoknak ad értelmet, s lehetővé teszi annak az előrejelzését, hogy mit fog a páciens legközelebb tenni. Az ilyenféle kutatásokban mindig ugyanaz a kérdés: Megmagyarázza-e a megfogalmazás az észlelt összefüggéseket, s lehetővé teszi-e annak az előrejelzését, hogy egyes helyzet-típusokban mi lesz az illető reakciója? Az ilyen megfogalmazás igazsága ritkán bizonyítható úgy, hogy mindenki meg legyen vele elégedve, de reméljük, hogy ha lassan is, de haladunk feléje.

A *The Authoritarian Personality* című művünkben köreadott klinikai anyag nagy része interjúkból származik. Részletes elemzésük az Else Frenkel-Brunswik, William Morrow és Maria Levinson által írt fejezetekben található. Mint a bírálatok hangsúlyozták, a kísérleti személyek kikérdezésén alapuló interjúanyagból kialakult statisztikai összefüggések komoly igazolásokra szorulnak. A Frenkel-Brunswik által írt fejezetek módszereit sokszor érték szigorú bírálatok, de éppen ezek azok a fejezetek, amelyeket a legtöbben azért olvasnak el, hogy felvilágosítást kapjanak a potenciális fasiszta jellemvonásokról, mert itt bőséges, komplex és átfogó anyagot találnak. Van azonban egy ellentmondás. Az interjúkat nem az esetleges későbbi kvantitatív analízisre gondolva folytattuk le. Csupán felderítési célzattal készülték, s később esettanulmányok alapjaként használtuk őket, a más eljárások segítségével kapott eredmények szemléltetéséül. Amikor azonban nyilvánvalóvá vált, hogy a „magas” és „alacsony” osztályzatú etnocentrikus alanyok között egyes különbségek szabályszerűen jelentkeznek az interjúk anyagában, úgy

gondoltuk, hogy a kvantitatív összehasonlítások segítségünkre lehetnek. Mint utólag kiderült, ez csak zavart okozott, mert az, ami eredetileg klinikai kutatás tárgya volt, így a kis mintákkal kapcsolatos statisztikai tanulmányokra érvényes bírálatok tüzebe került.

Morrow a börtönök foglyaira vonatkozó tanulmányában az interjúk anyagát csupán esettanulmányi célokra használta, s így megmenekült a bírálatnak a Frenkel-Brunswik ellen irányuló fajtájától. Levinson pszichiátriai klinikai pácienseire vonatkozó tanulmányában az új személyek szabályos interjúit metodológiai szempontból megtámadhatatlan módon elemezte. Az a tény, hogy az *F*-tünetcsoport szerkezetére és működésére vonatkozóan valamennyiünk próbálkozásai ugyanazokra a következtetésekre vezettek, talán nagyobb hatással volt a szerzőkre, mint sok olvasóra, akik csupán egy fejezetet, egy eljárást vagy egy speciális tanulmányt néztek át, s azt kérdezték, vajon valóban bebizonyította-e az állítását. Lehetséges az is, hogy a szerzők minden kutatását ugyanaz az általános elfogultság hatotta át. Azt semmi esetre sem állítottuk, hogy az *F*-tünetcsoport dinamikájára vonatkozó számos megállapításunk nem szorul rá, hogy más kutatók megerősítsék azokat.

A személyiségben rejlő potenciális fasiszmus képét ezek a klinikai vizsgálatok igen kibővítették. Az *F*-skála minden fontosabb változója szerepelt ezekben a tanulmányokban. Ezeken kívül azonban más változók is szerepet kaptak. Noha eljárásunk abból állott, hogy amikor lehetséges volt, a klinikai megállapításokat skálapontokká alakítottuk át, sok megállapításunkra jóval azután jöttünk rá, hogy ésszerűnek látszott leállítani az *F*-skála változtatásait.

A klinikai vizsgálatok megállapításai alapján célszerű röviden megemlíteni a potenciálisan fasiszta beállítottság további vonásait is: viszonylag képtelenség a felelősségvállalásra; hajlam arra, hogy az emberek közti kapcsolatokat inkább a hatalomra és a társadalmi helyzetre, mint a szeretetre és a barátságra alapozzák; a más emberek iránti manipulatív viselkedés; a határozatlan, kétes vagy csupán valószínű dolgokkal való foglalkozás elutasítása vagy húzódozás az ilyen dolgoktól; a hajlam arra, hogy a vagyontárgyakat önmaga kiegészítő részének tekintse; a hajlam arra, hogy a maga reális lényét az ideálissal szinte azonosnak vélje, s önmaga túlbecsülése alatt az önmegvetés jelei látszanak; az önmaga iránti szánság; az alkalmazkodás merevsége; a fantázia be-

szűkülése; a konkrét dolgokban való gondolkodás; kevésbé differenciált érzelmi átélés; a másik nemre vonatkozó differenciálatlan vélemény; a teljesítmény önmagáért való értékelésének viszonylagos hiánya; én-idegen függőség; a hajlam arra, hogy érzelmi válságokban inkább a testi, mint a lelki panaszokat hangsúlyozzák.

Ezeknek a tulajdonságoknak egyike-másika talán átfedi egymást, vagy olyan változókra redukálható, amelyeket valószínűleg az F -skálában figyelembe vettünk. Valóban, melyek a felsorolt tulajdonságcsoporthoz lényeges vagy „alapvető” elemei? A fő dolog az, hogy az F -skála nem törekszik arra, hogy átfogja a potenciálisan fasiszta tulajdonságok összességét. Ezenkívül a fentiekben tárgyalt megállapítások alapján lehetne készíteni olyan másik F -skálát, amely a jelenlegivel csak kismértékben esne egybe, de más mérésekkel lényegében megegyezne, esetleg az F -tünetcsoporthoz más kutatók kezében ki is bővíthet még . . .